

- **Raqamli platformalar:** Konfliktlarni tahlil qilish va yechim topish uchun onlayn vositalardan foydalanish.
- **Virtual mediatsiya:** Masofadan turib vositachilik seanslarini o‘tkazish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** Konfliktlarning sabablarini tahlil qilish va moslashtirilgan yechimlar ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy konflikt boshqarish metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish[^{^24}].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa konfliktlarni boshqarishning samarasini oshiradi[^{^25}].

Xulosa

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zaro hurmat, ochiq muloqot, empatiya, hamkorlik va konstruktiv yechimlar kabi tamoyillar konfliktlarni samarali boshqarishni ta’minlaydi. Mediatsiya, muzokaralar, psixologik treninglar, guruh muhokamalari va individual maslahatlar usullari ta’lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlashga xizmat qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, konfliktlarni boshqarishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar konfliktlarni boshqarishning mohiyati va o‘rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5-bob. Shaxsiy va axloqiy kompetentlik

5.1. Insonparvarlik va empatiya

Insonparvarlik va empatiya oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Insonparvarlik o‘quvchilarning insoniy qadr-qimmatini hurmat qilish va ularning ehtiyojlariga sezgirlik bilan yondashishni, empatiya esa o‘quvchilarning his-tuyg‘ulari va tajribalarini tushunish va ularga hamdardlik ko‘rsatishni anglatadi. Ushbu bo‘limda insonparvarlik va empatiyaning mohiyati, tamoyillari, qo‘llanilishi va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – insonparvarlik va empatiyaning oligofrenopedagogik faoliyatdagi o‘rnini chuqr tahlil qilish va ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Insonparvarlik va empatiyaning mohiyati

Insonparvarlik oligofrenopedagogikada o‘quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, ularning individual ehtiyojlariga sezgirlik bilan yondashish va ularning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan axloqiy yondashuv sifatida ta’riflaniadi. Empatiya esa o‘quvchilarning emotsiyal holatini tushunish, ularning his-tuyg‘ulari va tajribalariga hamdardlik ko‘rsatish va ularga mos ravishda muloqot qilish qobiliyatini anglatadi. Izbulayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning axloqiy va professional mas’uliyatini ifodalaydi”[¹]. Ushbu ikki tushuncha quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarning emotsiyal va psixologik barqarorligini ta’minalash.
- Pedagog va o‘quvchi o‘rtasida ishonchli munosabatlar o‘rnatish.
- Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish.
- O‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlash orqali ularning jamiyatga integratsiyasini ta’minalash[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim ahamiyatga ega, chunki ularning kognitiv va emotsiyal cheklovlar maxsus psixologik yondashuvni talab qiladi[³].

Insonparvarlik va empatiyaning asosiy tamoyillari

Insonparvarlik va empatiya oligofrenopedagogik faoliyatda bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **O‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish:** Har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini e’tiborga olish va ularga hurmat bilan yondashish.
2. **Empatik tinglash:** O‘quvchilarning his-tuyg‘ulari va ehtiyojlarini diqqat bilan tinglash va tushunish.
3. **Adolat va tenglik:** O‘quvchilarning barchasiga teng va adolatli munosabatda bo‘lish.
4. **Sezgirlik va hamdardlik:** O‘quvchilarning emotsiyal holatiga sezgirlik bilan yondashish va ularga hamdardlik ko‘rsatish.
5. **Individual yondashuv:** Har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlariga mos ta’lim strategiyalarini qo‘llash[⁴].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasasi” tushunchasi insonparvarlik va empatiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlariga mos yondashuvlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi[⁵].

Insonparvarlik va empatiyaning qo‘llanilishi

Insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalda qo'llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Emotsional qo'llab-quvvatlash:** O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga ijobiy munosabatda bo'lish.
2. **Soddalashtirilgan muloqot:** O'quvchilarning tushunish darajasiga mos ravishda oddiy va aniq muloqot qilish.
3. **O'yinli yondashuvlar:** O'yinlar orqali o'quvchilarning emotsiyonal barqarorligini oshirish va ishonchli muhit yaratish.
4. **Individual ta'lim rejaları (ITR):** O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
5. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** O'quvchilarning oilaviy muhitida insonparvarlik va empatiyaga asoslangan yondashuvlarni qo'llash[⁶].

1. Emotsional qo'llab-quvvatlash

Emotsional qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash va ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, emotsiyonal qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ta'lim muhitida ijobiy munosabatlarni shakllantiradi[⁷]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ijobiy munosabat:** O'quvchilarga doimo ijobiy va rag'batlantiruvchi munosabatda bo'lish.
- **Hamdardlik ko'rsatish:** O'quvchilarning qiyinchiliklari va muvaffaqiyatlariga hamdardlik bilan yondashish.
- **Psixologik yordam:** O'quvchilarning stress va tashvishlarini boshqarishda yordam berish[⁸].

2. Soddalashtirilgan muloqot

Soddalashtirilgan muloqot intellektual nuqsonli bolalarning tushunish darajasiga mos ravishda oddiy so'zlar va aniq ko'rsatmalar orqali muloqot qilishni o'z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, bu usul o'quvchilarning ta'lim materiallarini tushunishini osonlashtiradi va ularga ishonchli muhit yaratadi[⁹]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Oddiy so'z boyligi:** O'quvchilarning kognitiv darajasiga mos so'zlardan foydalanish.
- **Aniq ko'rsatmalar:** Vazifalarni aniq va tushunarli tarzda tushuntirish.
- **Ijobiy intonatsiya:** Tinchlantiruvchi va rag'batlantiruvchi ohangda gapirish[¹⁰].

3. O‘yinli yondashuvlar

O‘yinli yondashuvlar o‘quvchilarning emotsiyal barqarorligini oshirish va ta’lim jarayonini qiziqarli qilishda samarali hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, o‘yinlar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularga ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi^[^11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Rolli o‘yinlar:** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali empatiyani rivojlantirish.
- **Kognitiv o‘yinlar:** Xotira va diqqatni rivojlantirishga qaratilgan o‘yinlar.
- **Guruh o‘yinlari:** Tengdoshlar bilan hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish^[^12].

4. Individual ta’lim rejalari (ITR)

Individual ta’lim rejalari o‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, ITR o‘quvchilarning kognitiv va emotsiyal rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi^[^13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Ehtiyojlarni tahlil qilish:** O‘quvchining kognitiv va emotsiyal holatini baholash.
- **Moslashtirilgan strategiyalar:** Har bir o‘quvchiga mos ta’lim rejalarini ishlab chiqish.
- **Doimiy monitoring:** O‘quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish va rejani yangilash^[^14].

5. Ota-onalar bilan hamkorlik

Ota-onalar bilan hamkorlik insonparvarlik va empatiyani oilaviy muhitda qo‘llashga xizmat qiladi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, ota-onalar bilan hamkorlik o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va ularning emotsiyal barqarorligini oshiradi^[^15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Ota-onalarni o‘qitish:** Ota-onalarga intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda insonparvarlik va empatiya tamoyillarini o‘rgatish.
- **Doimiy aloqa:** Ota-onalarni o‘quvchilarning rivojlanishi haqida muntazam xabardor qilish.
- **Psixologik qo‘llab-quvvatlash:** Ota-onalarga emotsiyal yordam ko‘rsatish^[^16].

Insonparvarlik va empatiyaning ahamiyati

Insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu ikki kompetentsiya o‘quvchilarning kognitiv, emotsiyallar va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi[¹⁷]. Insonparvarlik va empatiyaning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. **O‘quvchilarning ishonchi:** Insonparvarlik va empatiya o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.
2. **Emotsional barqarorlik:** O‘quvchilarning psixologik holatini yaxshilash orqali stress va tashvishlarni kamaytiradi.
3. **Ijtimoiy moslashuv:** Empatik yondashuv o‘quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Ta’lim sifati:** Insonparvarlikka asoslangan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi[¹⁸].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi insonparvarlik va empatiyaning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu kompetentsiyalar o‘quvchilarni umumiyligida muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi[¹⁹].

Insonparvarlik va empatiyadagi muammolar va yechimlar

Insonparvarlik va empatiyani qo‘llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Pedagoglarning malakasining yetishmasligi:** Insonparvarlik va empatiya ko‘nikmalariga ega pedagoglar soni cheklangan.
2. **O‘quvchilarning individual farqlari:** Har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlari maxsus yondashuvni talab qiladi.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Insonparvarlik va empatiyani rivojlantirish uchun zamonaviy vositalar va jihozlarning yetishmasligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda salbiy munosabatlar insonparvar yondashuvga to‘sqinlik qiladi[²⁰].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun insonparvarlik va empatiya bo‘yicha treninglar tashkil etish.
2. **Individual strategiyalarni ishlab chiqish:** O‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ta’lim rejalarini shakllantirish.
3. **Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy vositalar bilan ta’minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish[²¹].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sон qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa insonparvarlik va empatiyani rivojlantirishda muhim qadamdir[²²].

Insonparvarlik va empatiyada zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida insonparvarlik va empatiyada innovatsion yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar insonparvarlik va empatiyani rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda[²³]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli vositalar:** O‘quvchilarning emotsiyalini tahlil qilish uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Virtual reallik (VR):** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali empatiyani rivojlantirish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy insonparvarlik va empatiya metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish[²⁴].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa insonparvarlik va empatiyaning samarasini oshiradi[²⁵].

Xulosa

Insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, empatik tinglash, adolat, sezgirlik va individual yondashuv kabi tamoyillar ushbu kompetentsiyalarni amalda qo‘llashda asosiy rol o‘ynaydi. Emotsional qo‘llab-quvvatlash, soddalashtirilgan muloqot, o‘yinli yondashuvlar, individual ta’lim rejalarini va ota-onalar bilan hamkorlik usullari o‘quvchilarning kognitiv va emotsiyalarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, insonparvarlik va empatiyaning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar insonparvarlik va empatiyaning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5.2. Kasbiy etika va pedagogik odob

Kasbiy etika va pedagogik odob oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli